

6. Есипов В.В. Грех и преступление, святотатство и кража. – СПб.: Тип. А.Ф. Маркса, 1894. – С. 11-13.
7. Доклад протоиерея Владислава Цыпина о проекте “Положения о церковном суде” / Православие.Ru.
8. Чернега К.А. Сравнительная характеристика Положения о церковном суде Русской Православной Церкви (Московского Патриархата) и актов государственного законодательства, регулирующих вопросы судостройства и судопроизводства.
9. Бондач А. Г. “Временное положение о церковном судопроизводстве” в контексте церковной традиции и светской судебно-правовой реформы. // История государства и права. – 2005. – № 4. – С. 27-30.

УДК 340.114(-16)

М.Ю. Рязанов

ПЕРШОДЖЕРЕЛА СЛОВ'ЯНСЬКОГО ПРАВА

Український народ і близький йому руський і білоруський народи, є народами слов'янськими, належать до східної групи слов'ян, до західних слов'ян належать польський, чеський, словацький, лужичанський народи, а сербський, хорватський, словенський, македонський, болгарський і інші народи становлять групу південних слов'ян [1, 785]. На формування права слов'янських народів великий вплив зробили розвинені правові системи, що виникли в державах імперського характеру: для південних слов'ян – візантійське й ісламське право; для західних слов'ян – німецьке право. Що стосується східних слов'ян, то виникнення права відноситься до категорії складних і недостатньо з'ясованих питань. Проте, право імперських народів було адаптовано до місцевих слов'янських особливостей і тому набуло багато в чому унікальні риси.

Перші наукові дослідження слов'янського законодавства й права з'явилися на початку ХІХ в., а вже до кінця цього сторіччя були відкриті й видані численні пам'ятники слов'янських законодавств і здійснена їх систематична розробка [2, 2].

Праці Богішича В., Мациєвського В., Леонтовича Ф.І., Кадлеца К. і інших дослідників слов'янської старовини збагатили науку важливими відкриттями, що стосуються юридичного побуту слов'ян і стали основою для фундаментальних положень науки слов'янського права.

В. Богішич слушно вважав, що для вивчення юридичного побуту слов'ян, його становлення й розвитку варто досліджувати пам'ятники слов'янської старовини, його джерела, у яких відбиті стародавні місцеві звичаї та закони, що не знали сильного зовнішнього впливу [3, 15].

Проблеми джерел утворення права, форм його організації й існування постійно залучали до себе підвищену увагу дослідників-теоретиків і, почасти, практиків. Питання, що стосуються джерел права, є свого роду відправною крапкою в процесі пізнання самого права [4, 4].

Як відзначає О.Ф. Скакун, джерела права – вихідні від держави або визнані їм зовнішні, офіційно-документальні засоби вираження (організації, існування) змісту права.

Таким чином, термін “джерело” використовується в розумінні джерела, підстави, кореня правового розвитку [5, 492].

Загальновідомо, наприклад, що деякі із джерел права (правовий звичай, закон, прецедент), а разом з ними й уявлення про них, зробивши значну еволюцію з найдавніших часів, збереглися в правових системах і понині, інших і сліду не стало. Третє ж, втративши свою яку-небудь практичну значимість, зберегли лише історичну цінність.

Як показують теоретичні дослідження в слов'янському праві до джерел права відносяться: звичаї, канонічні збірники (синтагми, номоканони), світські закони, устави, укладення, титули [6, 120].

Дана стаття, має своєю метою розглянути найдавніші джерела права трьох слов'янських груп, а саме: південної, західної та східної.

Найдавнішими джерелами права південних слов'ян був звичай, що трансформувався в міру освоєння ними нових територій на Балканському півострові й асиміляції місцевого населення. Крім того, безсумнівно, на звичаєве південнослов'янське право вплинули правові звичаї сусідніх або сторонніх народів – авар, болгар.

Самим старовинним, що дійшов до нас, пам'ятником права вважається “Закони Крума” (початок X в.), що приписуються болгарському ханові. Це – єдине джерело права історії Болгарії язичеського періоду.

Після прийняття південнослов'янськими народами християнства на їх території одержали визнання візантійські юридичні збірники. Одним з перших таких пам'ятників, запозичених Болгарією, була “Еклога” (“Обрані закони”), у яку входили закони, прийняті у 726 р. за наказом імператора Лева III. У Візантії спочатку “Еклога” була відома тільки в грецькому оригіналі, а після створення слов'янської писемності переведена на слов'янські мови.

Разом з “Еклогою” у Болгарію був занесений і інший пам'ятник візантійського права – іменованій “Землеробський закон” – збірник кримінально-правових постанов, призначених головним чином для захисту приватної земельної власності, виданий, імовірно, під час правління імператорів-іконоборців у другій половині VIII в. Ще одне джерело візантійського права, запозичений болгарами, – “Номоканон” – містить норми світського й церковного права. Переведений на слов'янську мову Мефодієм за назвою “Кормча книга” “Номоканон” став чинним законом болгар і сербів протягом усього періоду середньовіччя, а також безпосередньо вплинув на розвиток Східного слов'янства [7, 27].

На основі слов'янського звичаєвого права, “Еклоги”, при використанні статей “Номоканона”, а також покут (розпоряджень про церковні покарання) в IX в. був складений перший болгарський пам'ятник права – “Закон Судний Людям”, що дійшов до нашого часу у двох редакціях: короткої, що включає 32 статті, і докладної, що складається з 77 статей. Більша частина його норм, регламентує покарання за карні злочини (прихильність язичеській вірі, статеві та майнові злочини) і порядок надання свідчень на суді.

Поширення візантійського панування на слов'янській території дало новий стимул для затвердження в XI–XII вв. норм візантійського права в Болгарії й Сербії.

Пам'ятником права, що діяв на сербських і болгарських землях протягом усього періоду феодалізму, була “Синтагма” Матфея Властаря, складена в 1335 р. у Візантії й незабаром переведена на сербську мову. “Синтагма” являла собою збірник церковного (канонічного) права, у який були також норми цивільного й карного права. Весь законодавчий матеріал, включений в “Синтагму”, був розділений на 303 глави, які групувалися в 24 розділи (склади) відповідно до букв грецького алфавіту.

В 1349 р. на феодальному соборі в Скопле був прийнятий правовий збірник, що ввійшов в історію за назвою “Законника Стефана Душана”. Законник містив у собі норми цивільного, брачно-сімейного та, особливо, карного права.

Також слід зазначити такі устави, як Вінодольські закони та Полицькі статuti. У даних уставах збереглася слов'янська старовина у всій своїй первісності. Дослідивши дані устави, що відносяться до хорвато-долмацького законодавства, Леонтович Ф.І. підкреслює їх важливе значення для вивчення історії інших слов'янських законодавств, у тому числі й східнослов'янських, що кореняться в тих самих загальплеми́нних слов'янських звичаях і порядках [2, 26].

Вінодольські закони, Закони граду Загреб і Полицький статут – найважливіші пам'ятники слов'янського законодавства, у яких відтворена повна картина юридичного устрою хорватських і далматських громад, по стародавнім звичаям і законам, без сильного впливу зовнішніх джерел. У кожному із цих пам'ятників громадське життя слов'ян представляється на різному ступені розвитку. Вінодольські закони описують життя “князівства”, що складаються з декількох “обтип”, жуп. Закони граду Загреб – життя окремої жупи, з її центральним містом. В обох пам'ятниках дослідник знаходить досить складну й розвинену форму громадського життя слов'ян. У Полицькому статуті, навпроти, жупа описується в первісній формі, що складаються із сіл з особливостями патріархального побуту [3, 3].

Тим часом, чималу історико-юридичну цінність грають “закон громади Вепринської” і “Законник міста Кастви”. На думку дослідників даних пам'ятників, згадані закони повинні бути прилічені до слов'янського права. Дані закони – суть не що інше, як переклад норм звичаєвого права в письмову форму, і тому, цілком можуть рівнятися з Вінодольським і Полицьким статутами. Ні Руська правда, ні Псковська грамота, пам'ятники що знаходились в безпосередньому зв'язку зі звичаєвим правом, не дають такого ясного поняття про перехід звичаєвого права в закон, через завуальованість норм звичаєвого права князівськими уставами [8, 95].

Як відзначає М.Ф. Владимирський – Буданов, обидва пам'ятники, мають рязучу подібність із Руської Правдою та законами тієї ж епохи, і що характерно – подібність проявляється в тих рисах права, у яких слов'янське право відрізняється від права інших народів того ж рівня культури. Подібність переважає в постановках карного характеру, в “цивільних узаконеннях”. Як, помітили дослідники, джерелом даної подібності може бути визнана єдність національності (почасти ступінь культури).

Крім зазначених правових документів досить важливим і безперечним джерелом болгарського й сербського права були також царські грамоти – документи,

видані царською канцелярією. За своєю формою та змістом вони ділилися на кілька видів: простагма, орисмос (простий наказ), сигілій (лист) і хрисовул (урочисте послання). За засобом складання та викладу, по своїй термінології грамоти болгарських і сербських царів XIII–XIV вв. подібні з візантійськими та несли на собі сліди їхнього впливу.

Західні слов'яни являють собою особливу групу слов'ян, що підпали під вплив німецьких колоністів. Найбільш древньою писемною законодавчою пам'яткою Чехії, про яке збереглися достовірні відомості, є так звані “Декрети князя Бржетислава”, оголошені їм у Гнезні в 1039 р. Вони були спрямовані головним чином проти язичеських обрядів. Звичай як джерело права продовжував довгий час панувати в чеських і словацьких землях. Слов'янське звичаєве право тут у значній мірі збагатилося новими рисами в результаті взаємодії із правовою культурою німецьких колоністів. З розвитком держави типовою формою права стають привілеї. Як приклад можна привести “Собеславови права праських німців”, які регулювали правовий статус цілої категорії населення.

До першої половини XIII в. відносяться латинські тексти “Статутів Конрада”, виданого від імені князя Конрада Оти, що представляє собою збірник наказів і заборон, призначених для реформування державного апарата й особливо судочинства.

Оскільки словацькі землі дуже рано були залучені в орбіту угорського політичного впливу, на розвиток права в Словаччині зробили вплив юридичні традиції Угорщини, а ті у свою чергу – з боку німецького права. Найдавнішими зводами угорських правових наказів на латині, походження яких досить мрячно, вважаються декрети трьох королів – Стефана, Ладислава, Коломана. Одним з перших достовірних письмових джерел права є Золота булла короля Андрія 1222 р., що містила вступ, висновок і 31 статтю. Цей документ після виправлення в самому кінці XIII в. складався з 80 статей і став першим зводом юридичних правил в Угорщині й, відповідно, у Словаччині.

В XIV в. у чеських, моравських, силезських і словацьких землях уживаються заходи кодифікувати право в межах усєї держави. Втім, цьому перешкождала феодальна знать, яку більше влаштовувала система привілеїв, ніж загальнодержавний кодекс у руках центральної влади. Так, невдалим виявилася спроба створення й введення в дію “Законника Карла I”, що був відкинутий генеральним сеймом земель Чеської корони в 1355 р.

У той же час упорядкування правових норм відбувалося в рамках діяльності окремих знавців права, результатом чого з'явилися приватні записи юридичних установлень, що діяли, із практичними цілями. Однією з перших приватних записів стала так звана Рожмберська книга, датована ще XIII в. Вона була написана чеською мовою та у своїх 240 статтях з'явився приватний “Звід земського права”, що охоплював питання процесу, карного й цивільного права. Ще однією практичною кодифікацією став “Виклад чеського земського права” (1400 р.), що містить крім процесуального права елементи цивільного, карного і державного права [9, 44].

Наприкінці XV в. почалася робота над офіційним зводом права. Результатом стала підготовка й схвалення чеським сеймом і видання під час правління короля

Владислава “Земського уложення королівства Чеського”, що містило норми цивільного, процесуального, карного та державного права. Протягом усього XVI в. цей документ піддавався виправленням і доповненням різними правовими актами (наприклад, Святовацлавським договором між шляхтою і міщанством 1517 р., трактатом Якуба Меньшика з Менштейна 1600 р. і т.д.) Офіційна Моравська кодифікація була здійснена в першій половині XVI в. у результаті створення “Земського уложення маркграфства Моравського”, що прийняло завершену форму лише в 1604 р.

У Сілезії та Лужицях право зазнавало найдужчий вплив німецьких традицій. Тут користувалися німецькими юридичними книгами, особливо “Саксонським зерцалом”, однієї з місцевих обробок якою стала “Юридична книга Згоржелецька”. У той же час на офіційну кодифікацію тут досить сильний вплив зробило “Чеське уложення”. В 1563 р. в Оломоуце чеською мовою було видано Орольско-ратиборжське земське уложення, що з виправленнями діяло аж до XVIII в., а в 1573 р. – Тешинське земське уложення. У Нижній Сілезії вже в XIV в. з’явилося німецьке Силезське земське право [10, 17].

Загальюридичні тенденції кодифікації права торкнулися опосередковано й словацьких земель. У другій половині XV в. відбулося кілька спроб об’єднання в єдине ціле декілька королівських декретів, внаслідок чого з’явилися так звані “вічні декрети” – “в’етши”. На початку XVI в. після кількох постанов угорського сейму про єдиний звід законів юрист Штефан з Вербичи підготував працю, що одержала назву “Трипартидум”, який після опублікування в 1516 р. у Відні набув авторитет закону та зробив великий вплив на розвиток права в Угорщині і Словаччині аж до кінця XIX в. Проте, незважаючи на верховенство угорських письмових правових джерел, у Словаччині з початку XIII в. в окремих адміністративних районах (комітатах) з’явилися на основі місцевих звичаїв і постанов місцевих зборів так звані комітатні статuti (наприклад, турчанський, нітранський, братиславський, ліптовський і т.д.), які в принципових рисах не суперечили загальним законам країни [9, 45].

Середньовічне польське право формувалося, подібно іншим феодальним юридичним системам, на основі норм звичаєвого права. Його основними правовими джерелами в XIII–XIV вв. були “Польська Правда”, Віслицький, Петрковський статuti.

Книга звичаєвого польського права – “Польська Правда” – являє собою перший письмовий суддебник. Вона також має назву “Ельблонгська книга” – за місцем перебування рукопису в XIX в. у бібліотеці м. Ельблонга, містить запис польського права XIII в. на старонімецькій мові. Імовірно, вона була практичною допомогою німецьким суддям на захоплених хрестоносцями слов’янських територіях для розгляду справ між представниками місцевого населення [11, 29].

Починаючи з XIV в. основними джерелами польського права стають статuti та привілеї, видавані королем зі схвалення магнатів і шляхти. Віслицький, або Малопольський, статут був прийнятий в 1347 р. на з’їзді малопольської феодальної знаті. Він складався з 59 артикулів. У тому ж році був прийнятий і Петрковський статут для Великої Польщі, що включав у себе 34 артикула. Між ними

було серйозне розходження, у той час як Віслицький статут не тільки прийняв сукупність польських правових звичаїв, але й містив також багато нових норм, Петрковський статут обмежився лише викладом вже існуючих правил. Це давало можливість польському історикові права Р. Губе вважати перший документ – загальнодержавним, а другий розцінювати як вузько місцевий законник [12, 56].

Надалі Віслицький і Петрковський статuti були об'єднані в один загальний судєбник, що одержав назву “Повного зводу статутів Казимира III”, причому перший увійшов у нього практично повністю, а другий – частково. Згодом законодавство Казимира III піддалося істотній переробці. Так, зокрема, Вартський статут XV в. піддав судєбник дійсній ревізії.

Поряд із зазначеними правовими пам'ятниками в період розвиненого середньовіччя на території Польщі діяли різні королівські закони, загальні й часткові привілеї, законодавство сеймиків, а з утворенням вального сейму – його власні акти.

Особливе місце в слов'янському праві займає давньоруське право, що виявляє собою право східних слов'ян, запозичивши елементи права південних слов'ян і почасти західних. Питання про історичні джерела давньоруського права досить проблематичне. Давньоруське право створювалося на руському ґрунті, відображало ті суспільні відносини, які склалися на Русі, закріплювало ті порядки, які були обумовлені природою давньоруського феодального суспільства. Давньоруське законодавство виросло зі звичаєвого права, яким визначався звичайний плин древнього громадського життя, що придбала на певному етапі розвитку правовий характер, що призначався охороняють особистість і майно членів суспільства.

Історія використання на Русі досягнень більш ранніх суспільств, і держав у такій області як право й пов'язана з ним церковно-правова традиція, становить особливий інтерес. Проблеми місця Древньої Русі в історії Європи, зв'язків давньоруської культури з культурою інших країн древнього й середньовічного світу приділена велика увага.

Питання про найдавніші записи руського права був поставлений В.О. Ключевським у лекціях “Курсу руської історії” [13, 34]. Саме він вказує на розкидані в нашій древній писемності сліди найстарших записів права і наводить приклади таких записів, як, збірник “Книги законні”, і “Закон руський”. Уперше про “Закон руський” згадується в 907 р., коли державотворення вимагало створення єдиного зводу законів. “Законом” регламентуються не релігійні, а дипломатичні відносини, порядок затвердження договору. На зорі створення єдиної Давньоруської держави поняття про право, як джерела законності, було досить сформоване. Як відзначають дослідники, що славетне покликання Рюрика проходило під гаслом “пошуку” князя “иже би володелъ нами, і судив по праву”, підтверджуючи, що поряд зі звичаєвим правом джерелом правових норм стає князівська влада. Більш того, в Іпатієвському літопису відзначається укладання з Рюриком “ряду”, тобто договору про умови його перебування на престолі [14, 9]. Можна констатувати, що джерелом права, могли становитися ряди – договори між окремою землею та князем. В наслідок цього, з часом об'єднання Давньоруської

держави форма рядів, договорів, уставів стає більше розповсюдженій, викликаючи необхідність створення єдиного зводу законів.

“Закон руський” – визнане законодавство не тільки на Русі, але й визнане однією з найважливіших держав того часу – Візантією, як відповідне міжнародним стандартам.

“Закон руський” приділяв особливу увагу кримінально карним діям. Він розрізняв злочини проти особистості – проти життя та здоров’я й проти власності. Подібність “Закону руського” і “Руської правди” очевидна.

Протягом декількох століть Руська Правда була основним керівництвом при судових розглядах. Це спостереження В.О. Ключевським має досить істотне значення для правильного розуміння Руської Правди як компіляції особливого складу. У тім або іншому виді вона ввійшла до складу або послужила одним із джерел пізніших судних грамот: Псковської судної грамоти, Двінської статутної грамоти, Судебника Казимира 1468 р., Судебників 1497 і 1550 р., а також деяких статей Соборного Уложення 1649 р. [15, 686] За назвою “Руська Правда” розуміються три різних пам’ятники, які названі “Короткою”, “Великою” і “Скороченою” Правдою. Довге застосування Руської Правди в судових справах пояснює появу таких видів великої редакції Руської Правди, які піддавалися переробкам і доповненням ще в XIV–XVI вв.

“Руська Правда” також є основним джерелом для вивчення суспільних відносин, державності й системи права в Київській Русі. Також, в VII в. складений перший літописний звід “Повість минулих літ”. У ньому вперше детально описані звичаї слов’янських племен, які з утворенням Київської Русі виявляли собою джерело права, на базі якого створювався правовий звичай – головний регулятор суспільних відносин східних слов’ян до прийняття першого писаного закону.

Особливу групу джерел становлять давньоруські літописи й літературні пам’ятники, складені після XII в., але які повторюють ранню історію Русов. Це – Новгородський перший літопис молодшого зводу, “Навчання Володимира Мономаха”, “Повість минулих літ”, Київський літопис [16, 8].

Разом з тим у руській писемності поширені візантійські і південнослов’янські пам’ятники права, що входять як до складу церковних або світських юридичних і канонічних збірників, так і в літописні зводи й праці.

Основним типом збірників пам’ятників християнського й візантійського церковного права на Русі з досить раннього часу, з IX в., був збірник, що одержав пізніше, в XIII в., назву Кормчої книги. Він містив такі авторитетні й обов’язкові для належавших до церковної організації пам’ятники, як апокрифічні “апостольські правила”, правила всесвітніх і деяких, визнаних канонічними, помісних соборів, твору церковних письменників IV–VII вв., що стосуються християнських норм керування, права й служби, а також компіляції із установлень візантійських імператорів по справах, що стосуються церкви. Склад і переклади цих збірників, при зазначеному обов’язковому їхньому основному втримуванні, були різними. До них додавалися коментарі – тлумачення канонічних норм, на Русі додавалися місцеві церковні та світські правові кодекси й правила.

Це говорить про те, що юридичні витвори й компіляції, що містять візантійські правові норми, користувалися більшою увагою, їх не тільки читали й переписували, але й переробляли, прагнучи наблизити до умов Русі.

Кормчі книги – дорогоцінне джерело різноманітних відомостей про середньовічне життя Візантії та слов'янських феодальних держав: Болгарії, Київської Русі, Сербії й ін. У цьому великому й різнобічному джерелі відобразилося церковне право, шлюбне й сімейне право, безліч державних і побутових сюжетів [17, 10]. Виникнувши в Константинополі в епоху кодифікації Юстиніана, кормча проіснувала в побуті різних країн майже тисячу років. Російські списки кормчої з'явилися вже в середині XI в., при Ярославіві Мудрому, а вже в XII–XIII вв. з'явилася руська й сербська редакція кормчої книги.

Виявившись за межами Візантії, поширившись по території слов'янських земель і ввібравши в себе правові особливості тих країн, де вони починали своє друге життя, робить їх особливо коштовними для вивчення слов'янського середньовіччя [18, 12].

На думку дослідників Кормчої книги, а також рукописів близьких по значенню змісту, що носять назви “Номоканон”, “Правила”, “Законоправило”, “Синтагма” —, що належали до різних редакцій Кормчої книги, більша кількість яких відноситься саме до руської (130 списків з 180) створених у період XII–XVI вв.

Вивчаючи й порівнюючи пам'ятники слов'янського права, закони, устави тих або інших слов'янських громад, можна помітити подібність, а в деяких випадках – єдність давньослов'янського права, і зокрема руського права та Руської Правди, із законами південних слов'ян, особливо південно-західних. Особливою подібністю відрізняються законодавства східних слов'ян і хорватів.

Вивчивши Вінодольські закони, Закони граду Кастви та Загреба, Полицькі статuti, можна помітити подібність із Руською Правдою в кримінальному праві та процесі, тому що всі були керівництвом для суддів і правителів, весь зміст яких відноситься до суду і адміністрації, тому раніше їх могли називати судово-адміністративними уставами.

Подібність вище зазначених законів проявляється також у державному устрої. Не можна не помітити єдності як між громадами південно-західних слов'ян із громадами так і з установами старих руських уставів (Псковської судної грамоти). Внутрішній устрій вінодольської, хорватської громад багато в чому нагадує старий Новгород і Псков, з їх розвинутою системою народоправства, з вічем, посадниками та іншими народними старшинами. Не менше подібності також у положенні князя і княжих людей у Вінодолі та у руських північних громадах (Новгород і Псков)

Таким чином, можна свідчити, що становлення джерел слов'янського права, багато в чому визначалися процесами запозичення різного роду письмових документів від церковних кормчих і світських законів до праць юристів. При цьому збереглися звичаї й традиції слов'янських громад, які змістовно істотно доповнювали й навіть змінювали запозичені джерела права.

Література

1. Довідник з історії України (А-Я) / За заг. ред. Ф. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид. – К.: Генеза. – 2001. – 1136 с.
2. Леонтович Ф.И. Древнее Хорватско-Далматское законодательство. – Одесса. – 1868. – 61 с.
3. Богишич В. О научной разработке истории славянского права. – Спб. – 1870. – 29 с.
4. Марченко М.Н. Источники права. – М.: ТК Велби. – 2007. – 760 с.
5. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. – Харьков: Эспада. – 2007. – 840 с.
6. Сидоркин А.И. Наказания, связанные с лишением и ограничением свободы в каноническом праве: проблемы правового регулирования систематизации и рецепции древнерусским законодательством. // Право и политика. – 2004. – № 12. – С. 119-132.
7. Павлов А. Первоначальный славяно-русский номоканон. – Казань. – 1869. – 101 с.
8. Владимирский – Буданов М.Ф.. Неизданные законы Юго-Западных славян // Журнал министерства народного просвещения. – 1869. – № 5. – С. 91-140.
9. Иванов Ю.А., Колесников В.А. Государство и право южных и западных славян в средневековье. – Воронеж: Гос. университет. – 1999. – 136 с.
10. Черниловский З.М. Происхождение раннефеодального государства и права у западнославянских народов. – Автореф. дисс. док. юр. наук. – М.: Знание. – 1963. – 31с.
11. Мациевский В.А. История славянских законодательств. Т. I. – Москва. – 1858. – 150 с.
12. Кадлец К. Првобитно словенско право пре X века. – Белград. – 1924. – 130 с.
13. Проценко Ю.Л. Древнерусское государство и права. – Волгоград: ВолГУ. – 2000. – 60 с.
14. Кудимов А.В., Шафиев М.М. Источники права древней руси. // История государства и права. – 2006. – № 10. – С. 9-10.
15. Анучина Ю.Н. Соборное уложение 1649г. как источник права и его влияние на развитие русского законодательства // Право и политика. – 2008. – № 3. – С. 686 – 688.
16. Кушинська Л.А. Еволюція звичаєвого права східних слов'ян VI – XI ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К.: Знання. – 2001. – 19 с.
17. Шапов Я.Н. Византийское и южно-славянское правовое наследие на Руси в XI-XII вв. – М.: Наука. – 1978. – 292 с.
18. Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкования. Т. II / Под общ. ред. Я.Н. Шапова. – София: Болгарская АН, 1987. – 248 с.

УДК 340.11:165.12(477)-058.244“19”

Ю.П. Лобода

ПРАВОСВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ТА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ У ХХ СТ.

Мета статті виявлення особливостей становлення та розвитку правової системи України у ХХ ст.

Дослідженню правової традиції українського народу присвячені праці вчених правознавців Лозового В.С., Шаніна Т., Присяжнюка Ю. та ін.

Сьогодні існує цілий напрямок загальноісторичної та історико-правової літератури, присвяченої селянській правосвідомості у період 1917–1920 рр. Очевидно, вказаний період позначений тими змінами у правовій традиції народу, які мали у подальшому істотний вплив на всю еволюцію правової системи, виявили ті глибинні соціально-змістовні протиріччя, які визначали її розвиток упродовж всього ХХ ст.